

Matematika III – 11. přednáška

Náhodné veličiny – základní typy

Michal Bulant

Masarykova univerzita
Fakulta informatiky

27. 11. 2013

Obsah přednášky

- 1 Náhodné veličiny
- 2 Typy diskrétních náhodných veličin
- 3 Spojité náhodné veličiny
  - Typy spojitých náhodných veličin
- 4 Funkce náhodných veličin
  - Transformace náhodných veličin

Doporučené zdroje

- Jan Slovák, Martin Panák, Michal Bulant, *Matematika drsně a svižně*, MU Brno, 2013, 774 s. (též jako e-text).
- Karel Zvára, Josef Štěpán, **Pravděpodobnost a matematická statistika**, Matfyzpress, 4. vydání, 2006, 230 stran, ISBN 80-867-3271-1.
- Marie Budíková, Štěpán Mikoláš, Pavel Osecký, **Teorie pravděpodobnosti a matematická statistika (sbírka příkladů)**, Masarykova univerzita, 3. vydání, 2004, 117 stran, ISBN 80-210-3313-4.
- Marie Budíková, **Statistika**, Masarykova univerzita, 2004, distanční studijní opora ESF, <http://www.math.muni.cz/~budikova/esf/Statistika.zip>.
- Marie Budíková, Tomáš Lerch, Štěpán Mikoláš, **Základní statistické metody**, Masarykova univerzita, 2005, 170 stran, ISBN 80-210-3886-1.

Definice

Náhodná veličina X na pravděpodobnostním prostoru $(\Omega, \mathcal{A}, P)$ je taková funkce $X : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$, že vzor $X^{-1}(B)$ patří do $\mathcal{A}$ pro každou Borelovskou množinu $B \in \mathcal{B}$ na $\mathbb{R}$ (tj. $X : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$ je tzv. borelovsky měřitelná). Množinová funkce

$$P_X(B) = P(X^{-1}(B)) = P(\{\omega \in \Omega; X(\omega) \in B\})$$

se nazývá **rozdělení pravděpodobnosti** náhodné veličiny X .

Definice náhodné veličiny zajišťuje, že pro všechny

$-\infty \leq a \leq b \leq \infty$ existuje pravděpodobnost $P(a < X \leq b)$, kde používáme stručné značení pro jev $A = (\omega \in \Omega; a < X(\omega) \leq b)$.

Distribuční funkcí (*distribution, cumulative density function*)

náhodné veličiny X je funkce $F : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ definovaná pro všechny $x \in \mathbb{R}$ vztahem

$$F(x) = P(X \leq x).$$

Diskrétní náhodné veličiny

Předpokládejme, že náhodná veličina X na pravděpodobnostním prostoru $(\Omega, \mathcal{A}, P)$ nabývá jen konečně mnoha hodnot $x_1, x_2, \dots, x_n \in \mathbb{R}$. Pak existuje tzv. **pravděpodobnostní funkce** $f(x)$ taková, že

$$f(x) = \begin{cases} P(X = x_i) & \text{pro } x = x_i \\ 0 & \text{jinak.} \end{cases}$$

Evidentně $\sum_{i=1}^n f(x_i) = 1$.

Takové náhodné veličině se říká **diskrétní**.

Spojité náhodné veličiny

I když hodnoty náhodné veličiny X nejsou diskrétní, můžeme postupovat podobně s užitím diferenciálního a integrálního počtu. Intuitivně lze uvažovat takto: **hustotu $f(x)$ pravděpodobnosti** pro X si představíme jako

$$P(x < X \leq x + dx) = f(x)dx.$$

To znamená, že chceme pro $-\infty \leq a \leq b \leq \infty$

$$P(a < X \leq b) = \int_a^b f(x)dx. \quad (*)$$

Definice

Náhodná veličina X , pro kterou existuje její **hustota pravděpodobnosti** splňující (*), se nazývá **spojitá**.

Příklady k procvičení

Příklad

Rozhodněte, které z následujících funkcí jsou hustotami (mimo vymezený interval je vždy funkce nulová, c je vhodná konstanta – v případě, že jde o hustotu, tuto konstantu určete):

- 1 cx pro $x \in (0, 1)$,
- 2 cx pro $x \in (-1, 2)$,
- 3 $cx \sin x$ pro $x \in (-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2})$,
- 4 ce^x pro $x \in (0, \infty)$,
- 5 ce^{-x} pro $x \in (0, \infty)$,
- 6 $\frac{c}{1+x^2}$.

Příklad

V lese tvaru trojúhelníka s vrcholy v bodech $(-1, 0)$, $(1, 0)$ a $(0, \sqrt{3})$ se ztratilo dítě. Pravděpodobnost výskytu dítěte v určité části lesa je úměrná velikosti této části, nikoliv umístění této části. Určete

- 1 rozdělení vzdálenosti dítěte od zvolené strany lesa,
- 2 rozdělení vzdálenosti dítěte od nejbližší strany lesa.

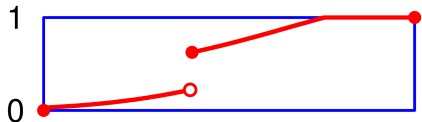
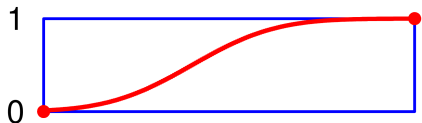
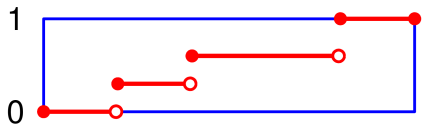
Vlastnosti distribuční funkce

Věta

Nechť X je náhodná veličina, $F(x)$ je její distribuční funkce.

- 1 *F je neklesající.*
- 2 *F je zprava spojitá, $\lim_{x \rightarrow -\infty} F(x) = 0$ a $\lim_{x \rightarrow \infty} F(x) = 1$.*
- 3 *Je-li X diskrétní s hodnotami $x_1, \dots, x_n$, pak je $F(x)$ po částech konstantní, $F(x) = \sum_{x_i \leq x} P(X = x_i)$ a $F(x) = 1$ kdykoliv $x \geq x_n$.*
- 4 *Je-li X spojitá, pak je $F(x)$ diferencovatelná a její derivace se rovná hustotě X , tj. platí $F'(x) = f(x)$.*

Distribuční funkce - příklady

Obdobně definujeme distribuční funkce a hustotu a pravděpodobnostní funkci pro spojitě a diskrétní náhodné **vektory**. Hovoříme také o **simultánních pravděpodobnostních funkcích a hustotách**.

Pro dvě proměnné (vektor (X, Y) náhodných veličin):

$$f(x, y) = \begin{cases} P(X = x_i \wedge Y = y_j) & x = x_i \wedge y = y_j \\ 0 & \text{jinak.} \end{cases}$$

u diskrétních a pro všechny $a, b \in \mathbb{R}$ pro spojitě:

$$P(-\infty < X \leq a, -\infty < Y \leq b) = \int_{-\infty}^a \int_{-\infty}^b f(x, y) dx dy.$$

Marginální rozložení pro jednu z proměnných obdržíme tak, že přes ostatní počítáme nebo zintegrujeme.

Náhodné veličiny X a Y jsou **stochasticky nezávislé**, jestliže je jejich simultánní distribuční funkce splňují

$$F(x, y) = G(x) \cdot H(y)$$

kde G a H jsou distribuční funkce veličin X a Y .

Příklady k procvičení

Příklad

V zásilce s 10 výrobky je 8 kvalitních (z nich je 5 první jakosti a 3 jsou druhé jakosti) a 2 zmetky. Ze zásilky vybereme bez vracení 2 výrobky. Náhodná veličina X nechť značí počet vybraných kvalitních výrobků a Y počet vybraných výrobků první jakosti. Určete sdruženou i marginální pravděpodobností funkci a rozhodněte, zda jsou náhodné veličiny X a Y stochasticky nezávislé.

Příklad

Spojitý náhodný vektor (X, Y) má hustotu

$$f(x, y) = 24x^2y(1 - x)$$

pro $0 \leq x, y < 1$ a jinde nulovou. Dokažte, že X a Y jsou stochasticky nezávislé.

Typy diskrétních náhodných veličin

Rovnoměrné (diskrétní) rozdělení popisuje náhodnou veličinu, která může nabývat konečně mnoha hodnot se stejnou pravděpodobností, značíme $X \sim Rd(n)$ (např. $X \sim Rd(6)$ odpovídá hodu kostkou).

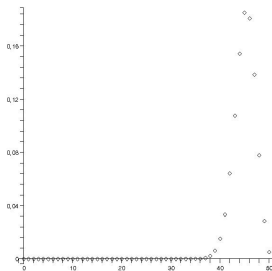
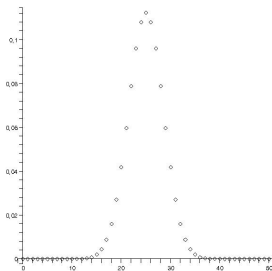
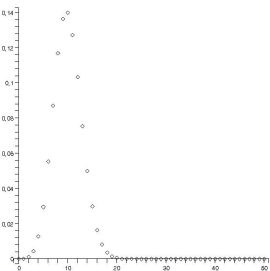
Alternativní rozdělení popisuje pokus se dvěma možnými výsledky, často nazývanými *zdar*, resp. *nezdar*. Náhodná veličina $X \sim A(p)$ nabývá hodnoty 1 (*zdar*) s pravděpodobností p . Distribuční a pravděpodobnostní funkce jsou tedy tvaru:

$$F_X(t) = \begin{cases} 0 & t < 0 \\ 1 - p & 0 \leq t < 1 \\ 1 & t > 1 \end{cases} \quad f_X(t) = \begin{cases} p & t = 1 \\ 1 - p & t = 0 \\ 0 & \text{jinak} \end{cases}$$

Binomické rozdělení $\text{Bi}(n, p)$ odpovídá n -krát nezávisle opakovanému pokusu popsanému alternativním rozdělením, přičemž naše náhodná veličina měří počet zdarů. Je tedy

$$f_X(t) = \begin{cases} \binom{n}{t} p^t (1-p)^{n-t} & t \in \{0, 1, \dots, n\} \\ 0 & \text{jinak} \end{cases} .$$

Na obrázku jsou pravděpodobnostní funkce pro $\text{Bi}(50, 0.2)$, $\text{Bi}(50, 0.5)$ a $\text{Bi}(50, 0.9)$. Rozdělení pravděpodobnosti dobře odpovídá intuici, že nejvíce výsledků bude blízko u hodnoty np :

Binomické rozdělení

S binomickým rozdělením se setkáváme velice často v praktických úlohách. Jednou z nich je náhodná veličina, která popisuje počet X předmětů v jedné zvolené přihrádce z n možných, do nichž jsme náhodně rozdělili r předmětů. Umístění kteréhokoliv předmětu do pevně zvolené přihrádky má pravděpodobnost $1/n$ (každá z nich je stejně pravděpodobná). Zjevně tedy bude pro jakýkoliv počet $k = 0, \dots, r$

$$P(X = k) = \binom{r}{k} \left(\frac{1}{n}\right)^k \left(1 - \frac{1}{n}\right)^{r-k} = \binom{r}{k} \frac{(n-1)^{r-k}}{n^r},$$

jde proto o rozložení X typu $\text{Bi}(r, 1/n)$.

Binomické → Poissonovo rozdělení

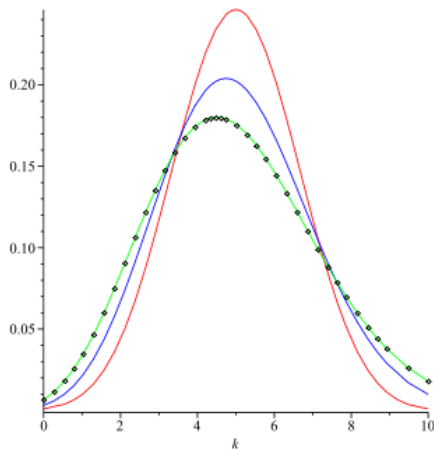
Jestliže nám bude vzrůstat počet přihrádek n společně s počtem předmětů r_n tak, že v průměru nám na každou přihrádku bude připadat (přibližně) stejný počet prvků λ , můžeme dobře vyjádřit chování našeho rozdělení veličin X_n při limitním přechodu $n \rightarrow \infty$. Takovéto chování popisuje např. fyzikální soustavy s velikým počtem molekul plynu nebo branky ve fotbalových zápasech. Standardní úpravy vedou při $\lim_{n \rightarrow \infty} r_n/n = \lambda$ k výsledku:

$$\begin{aligned}\lim_{n \rightarrow \infty} P(X_n = k) &= \lim_{n \rightarrow \infty} \binom{r_n}{k} \frac{(n-1)^{r_n-k}}{n^{r_n}} \\ &= \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{r_n(r_n-1)\dots(r_n-k+1)}{(n-1)^k} \frac{1}{k!} \left(1 - \frac{1}{n}\right)^{r_n} \\ &= \frac{\lambda^k}{k!} \lim_{n \rightarrow \infty} \left(1 + \frac{-r_n}{n}\right)^{r_n} = \frac{\lambda^k}{k!} e^{-\lambda}\end{aligned}$$

protože obecně funkce $(1 + x/n)^n$ konvergují stejnoměrně k funkci e^x na každém omezeném intervalu v $\mathbb{R}$.

Binomické → Poissonovo rozdělení

Tečky znázorňují Poissonovo rozdělení ($\lambda = 5$), červeně $\text{Bi}(10, \frac{1}{2})$, modře $\text{Bi}(20, \frac{1}{4})$ a zeleně $\text{Bi}(1000, \frac{1}{200})$.

Poissonovo rozdělení $Po(\lambda)$

Poissonovo rozdělení popisuje náhodné veličiny
s pravděpodobnostní funkcí

$$f_X(k) = \begin{cases} \frac{\lambda^k}{k!} e^{-\lambda} & k \in \mathbb{N} \\ 0 & \text{jinak.} \end{cases}$$

Jak jsme odvodili výše, toto diskrétní rozdělení (rozložené do nekonečně mnoha bodů) dobře aproximuje binomická rozdělení $Bi(n, \lambda)$ pro konstantní $\lambda > 0$ a velká n .

Snadno ověříme

$$\sum_{k=0}^{\infty} f_X(k) = \sum_k \frac{\lambda^k}{k!} e^{-\lambda} = e^{-\lambda} \sum_k \frac{\lambda^k}{k!} = e^{-\lambda + \lambda} = 1.$$

Poissonovo rozdělení

Dobře modeluje výskyt jevů:

- s očekávanou konstantní hustotou na jednotku objemu – např. bakterie ve vzorku (popis očekávaného výskytu k bakterií při rozdělení vzorku na n stejných částí)
- rozdělení událostí, které se vyskytují náhodně v čase a bez závislosti na předchozí historii – v praxi jsou takové procesy často spojeny s poruchovostí strojů a zařízení

Příklad

- počet branek ve fotbalovém zápase (za 90 minut)
- počet telefonních hovorů za minutu na call centru
- počet aut přijíždějících na křižovatku
- ...

Geometrické rozdělení

Geometrické rozdělení má náhodná veličina $X \sim \text{Ge}(p)$, která udává celkový počet *nezdarů*, které v posloupnosti opakovaných pokusů předcházejí prvnímu *zdaru*, přičemž pravděpodobnost úspěchu v každém pokusu je rovna p .

$$f_X(t) = \begin{cases} (1-p)^t \cdot p & \text{pro } t = 0, 1, \dots \\ 0 & \text{jinak.} \end{cases}$$

Hypergeometrické rozdělení. Mějme N předmětů, z nichž právě M má danou vlastnost. Z těchto N předmětů náhodně vybereme n předmětů bez vracení. Náhodná veličina $X \sim \text{Hg}(N, M, n)$ udává počet vybraných prvků s danou vlastností. Zřejmě tato náhodná veličina může nabývat pouze celočíselných hodnot z intervalu $[\max\{0, M - N + n\}, \min\{n, M\}]$. Pro t z tohoto intervalu pak

$$f_X(t) = \frac{\binom{M}{t} \binom{N-M}{n-t}}{\binom{N}{n}}.$$

Typy spojitých náhodných veličin

Rovnoměrné spojité rozdělení $R_s(a, b)$ je nejjednodušším příkladem spojitého rozdělení. Ilustruje, že při jednoduše formulovaném požadavku na chování rozdělení nám nezůstane moc prostoru pro jeho definici. Nyní chceme, aby pravděpodobnost každé hodnoty v předem daném intervalu $(a, b) \subset \mathbb{R}$ byla stejná, tj. hustota f_X našeho rozdělení náhodné veličiny X má být konstantní. Pak ovšem jsou pro libovolná reálná čísla $-\infty < a < b < \infty$ jen jediné možné hodnoty

$$f_X(t) = \begin{cases} 0 & t \leq a \\ \frac{1}{b-a} & t \in (a, b) \\ 0 & t \geq b, \end{cases} \quad F_X(t) = \begin{cases} 0 & t \leq a \\ \frac{t-a}{b-a} & t \in (a, b) \\ 1 & t \geq b. \end{cases}$$

Exponenciální rozdělení $\text{Ex}(\lambda)$ je dalším rozdělením, které je snadno určeno požadovanými vlastnostmi náhodné veličiny. Předpokládejme, že sledujeme náhodný jev, jehož výskyty v nepřekrývajících se časových intervalech jsou nezávislé. Je-li tedy $P(t)$ pravděpodobnost, že jev nenastane během intervalu délky t , pak nutně $P(t + s) = P(t)P(s)$ pro všechna $t, s > 0$. Předpokládejme navíc diferencovatelnost funkce P a $P(0) = 1$. Pak jistě $\ln P(t + s) = \ln P(t) + \ln P(s)$, takže limitním přechodem

$$\lim_{s \rightarrow 0_+} \frac{\ln P(t + s) - \ln P(t)}{s} = (\ln P)'_+(0).$$

Označme si spočtenou derivaci zprava v nule jako $-\lambda \in \mathbb{R}$. Pak tedy pro $P(t)$ platí $\ln P(t) = -\lambda t + C$ a počáteční podmínka dává jediné řešení

$$P(t) = e^{-\lambda t}.$$

Všimněme si, že z definice našich objektů vyplývá, že $\lambda > 0$.

Nyní uvažme náhodnou veličinu X udávající (náhodný) okamžik, kdy náš jev poprvé nastane (je vidět analogie s geometrickým rozdělením?). Zřejmě tedy je distribuční funkce rozdělení pro X dána

$$F_X(t) = 1 - P(t) = \begin{cases} 1 - e^{-\lambda t} & t > 0 \\ 0 & t \leq 0. \end{cases}$$

Je vidět, že skutečně jde rostoucí funkci s hodnotami mezi nulou a jedničkou a správnými limitami v $\pm\infty$.

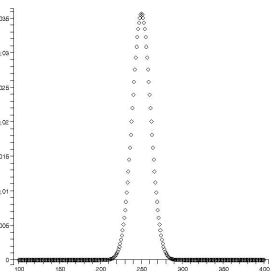
Hustotu tohoto rozdělení dostaneme derivováním distribuční funkce, tj.

$$f_X = \begin{cases} \lambda e^{-\lambda t} & t > 0 \\ 0 & t \leq 0. \end{cases}$$

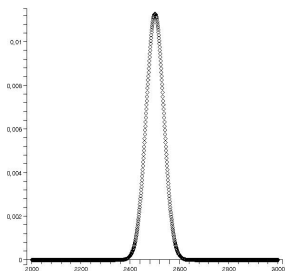
Normální rozdělení

Jde o nejdůležitější rozdělení. Uved' me nejprve motivaci pro jeho zavedení.

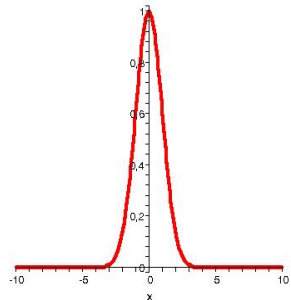
Pokud budeme v **binomickém rozdělení** $\text{Bi}(n, p)$ zvyšovat n při zachování úspěšnosti p , bude mít pravděpodobnostní funkce pořád přibližně stejný tvar.

$\text{Bi}(500, 0.5)$

$\text{Bi}(5000, 0.5)$

graf funkce $e^{-x^2/2}$

Normální rozdělení $N(0, 1)$

Vzhledem k uvedené motivaci se nabízí hledat vhodné spojité rozdělení, které by mělo hustotu danou nějakou obdobnou funkcí. Protože je $e^{-x^2/2}$ vždy kladná funkce, potřebovali bychom spočítat $\int_a^b e^{-x^2/2} dx$ což není pomocí elementárních funkcí možné. Je však možné (i když ne úplně snadné) ověřit, že příslušný nevlastní integrál konverguje k hodnotě

$$\int_{-\infty}^{\infty} e^{-x^2/2} dx = \sqrt{2\pi}.$$

Odtud vyplývá, že hustota rozdělení náhodné veličiny může být

$$f_X(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-x^2/2}.$$

Rozdělení s touto hustotou se nazývá **normální rozdělení** $N(0, 1)$.

Normální rozdělení $N(0, 1)$

Příslušnou distribuční funkci

$$F_X(x) = \int_{-\infty}^x e^{-x^2/2} dx$$

nelze vyjádřit pomocí elementárních funkcí, přesto se s ní numericky běžně počítá (pomocí tabulek nebo softwarových aplikací).

Hustotě f_X se také často říká **Gaussova křivka**.

Abychom uměli přesněji zformulovat asymptotickou blízkost normálního a binomického rozdělení pro $n \rightarrow \infty$, musíme si vytvořit další nástroje pro práci s náhodnými veličinami. Budeme k tomu používat funkce dvojím různým způsobem.

Příklady k procvičení

Příklad

Nechť má X binomické rozdělení s parametry $n = 4$, $p = 2/3$.
Určete rozdělení transformované náhodné veličiny $Y = (X - 2)^2$ a
nakreslete graf její distribuční funkce.

Příklad

Mějme náhodnou veličinu X hustoty $f(x) = 2xe^{-x^2}$ pro $x > 0$ (a
jinde nulové). Určete hustotu pravděpodobnosti náhodné veličiny
 $Y = X^2$.

Transformace náhodných veličin

Příklad

Nechť má náhodná veličina X rovnoměrné rozdělení na intervalu $\langle 0, r \rangle$. Určete distribuční funkci a hustotu pravděpodobnosti rozdělení objemu koule o poloměru X .

Řešení

Určeme nejprve distribuční funkci F (pro $0 < d < \frac{4}{3}\pi r^3$)

$$F(d) = P\left[\frac{4}{3}\pi X^3 \leq d\right] = P\left[X \leq \sqrt[3]{\frac{3d}{4\pi}}\right] = \frac{\sqrt[3]{\frac{3d}{4\pi}}}{r},$$

celkem

$$F(x) = \begin{cases} 0 & \text{pro } x \leq 0 \\ \sqrt[3]{\frac{3}{4\pi r^3}} x^{\frac{1}{3}} & \text{pro } 0 < x < \frac{4}{3}\pi r^3 \\ 1 & \text{pro } x \geq \frac{4}{3}\pi r^3 \end{cases}$$

Příklad (rozdělení $\chi^2(1)$)

Nechť Z má normované normální rozdělení. Určete hustotu transformované náhodné veličiny $X = Z^2$.

Řešení

Zřejmě je pro $x \leq 0$ distribuční funkce nulová, pro $x > 0$ dostáváme: $F_X(x) = P[Z^2 < x] = P[-\sqrt{x} < Z < \sqrt{x}] =$

$$= \int_{-\sqrt{x}}^{\sqrt{x}} \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{z^2}{2}} dz = 2 \int_0^{\sqrt{x}} \frac{1}{2\sqrt{2\pi}} t^{-\frac{1}{2}} e^{-\frac{t}{2}} dt$$

a derivací podle x dostaneme hustotu $f_X(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} x^{-\frac{1}{2}} e^{-\frac{x}{2}}$.

Rozdělení náhodné veličiny s touto hustotou se nazývá (Pearsonovo) χ^2 rozdělení s jedním stupněm volnosti a značí se $X \sim \chi^2(1)$.

Místo náhodné veličiny X , např. „roční plat zaměstnance“, budeme vyčíslovat jinou závislou hodnotu $\psi(X)$, např. „roční čistý příjem zaměstnance po zdanění a včetně sociálních dávek“.

V systému se značnou sociální solidaritou je první veličina hodně variabilní, zatímco druhá může být skoro konstantní. Statisticky se proto budou značně odlišovat.

Připomeňme si přechod od binomického k Poissonovu rozdělení:

Věta (Poissonova)

Je-li $X_n \sim \text{Bi}(n, p_n)$ taková, že $\lim_{n \rightarrow \infty} np_n = \lambda$ a $X \sim \text{Po}(\lambda)$, pak

$$\lim_{n \rightarrow \infty} P[X_n = k] = P[X = k]$$

pro $k = 0, 1, \dots$

Nejjednodušší funkcí, po konstantách, je afinní závislost

$$\psi(x) = a + bx.$$

V případě afinní transformace diskrétní náhodné veličiny

$x = \frac{1}{a}(y - b)$ je proto pravděpodobnostní funkce nenulová právě v bodech $y_i = ax_i + b$. Ukážeme si, že v případě rozdělení X_n typu $\text{Bi}(n, p)$ převádí transformace $x = y\sqrt{np(1-p)} + np$ náhodnou veličinu X_n na rozdělení Y_n s distribuční funkcí blízkou distribuční funkci spojitého rozdělení $N(0, 1)$.

Dříve uvedená Poissonova věta popisuje asymptotické chování binomického rozdělení při $n \rightarrow \infty$ a $p \rightarrow 0$, následující věta pak chování v případě konstantní pravděpodobnosti p .

Věta (de Moivre-Laplaceova)

Pro náhodné veličiny X_n s rozdělením $\text{Bi}(n, p)$ platí

$$\lim_{n \rightarrow \infty} P \left[a < \frac{X_n - np}{\sqrt{np(1-p)}} < b \right] = \Phi(b) - \Phi(a),$$

kde Φ je distribuční funkce normovaného normálního rozdělení.

Příklad

Hodíme kostkou celkem 12 000 krát. Určete pravděpodobnost toho, že počet hozených šestek je mezi 1 800 a 2 100.

Řešení

Přesná pravděpodobnost je dána výrazem

$\sum_{k=1800}^{2100} \binom{12000}{k} \left(\frac{1}{6}\right)^k \left(\frac{5}{6}\right)^{12000-k}$, což je obtížně vyčíslitelné.

Využijeme tvrzení Moivre-Laplaceovy věty, přešpaného do tvaru

$$P[A < X_n < B] - \left(\Phi \left(\frac{B - np}{\sqrt{np(1-p)}} \right) - \Phi \left(\frac{A - np}{\sqrt{np(1-p)}} \right) \right) \rightarrow 0$$

pro $n \rightarrow \infty$.

Řešení (pokr.)

Volbou $p = 1/6$, $A = 1800$, $B = 2100$, $n = 12000$ dostáváme odhad

$$\begin{aligned} P &\approx \Phi\left(\frac{2100 - 2000}{\sqrt{12000 \cdot \frac{1}{6} \frac{5}{6}}}\right) - \Phi\left(\frac{1800 - 2000}{\sqrt{12000 \cdot \frac{1}{6} \frac{5}{6}}}\right) = \\ &= \Phi(\sqrt{6}) - \Phi(-2\sqrt{6}) \approx 0,992. \end{aligned}$$

Poznámka

Statistické tabulky – viz např. <https://is.muni.cz/auth/el/1433/podzim2013/MB103/um/StatTab.pdf> nebo sbírka příkladů [BMO].

Příklad

Pravděpodobnost narození chlapce je 0,515. Jaká je pravděpodobnost, že mezi tisíci novorozenci bude alespoň tolik děvčat jako chlapců?

Příklad

Nezávisle opakujeme pokus s výsledky 1 a 0, které mají **neznámé** pravděpodobnosti p a $1 - p$. Parametr p chceme odhadnout pomocí *relativních četností* X_n/n (X_n je počet jedniček při n pokusech). Víme, že je $X_n \sim \text{Bi}(n, p)$, proto nám Moivre-Laplaceova věta umožní určit počet pokusů n potřebný k zajištění požadované přesnosti odhadu δ se spolehlivostí $1 - \beta$.

Řešení

Využijeme Moivre-Laplaceovu větu zapsanou ve tvaru

$$0 = \lim_{n \rightarrow \infty} \left| P \left[\left| \frac{X_n}{n} - p \right| < \delta \right] - \left(\Phi \left(\frac{n\delta}{\sqrt{np(1-p)}} \right) - \Phi \left(-\frac{n\delta}{\sqrt{np(1-p)}} \right) \right) \right|$$

Řešení

Hledáme nejmenší n , splňující nerovnost

$P[|X_n/n - p| < \delta] \geq 1 - \beta$, kterou můžeme podle věty aproximovat nerovností

$$\begin{aligned} & \Phi\left(\frac{n\delta}{\sqrt{np(1-p)}}\right) - \Phi\left(-\frac{n\delta}{\sqrt{np(1-p)}}\right) = \\ & = 2\Phi\left(\frac{n\delta}{\sqrt{np(1-p)}}\right) - 1 \geq 1 - \beta. \end{aligned}$$

Ta je ekvivalentní s podmínkou $n\delta/\sqrt{np(1-p)} \geq z(\beta/2)$, kde $z(p)$ je řešení rovnice $\Phi(z(p)) = 1 - p$ (tzv. *kritická hodnota* normovaného normálního rozdělení). Pro $\delta = 0,05$ a $1 - \beta = 0,9$ máme z tabulek $z(\beta/2) \approx 1,645$ a s využitím zřejmého odhadu $p(1-p) \leq 1/4$ dostáváme $n \geq (z(\beta/2)/2\delta)^2 \approx 270,6$.

Příklady k procvičení

Příklad

Náhodně vybraná konzerva v armádním skladu je vadná s pravděpodobností 0,1. Kolik konzerv musí zásobovací důstojník ze skladu vzít, aby mezi nimi bylo s pravděpodobností 99% alespoň 60 bezvadných konzerv. (Předpokládejte, že konzervy jsou vydávány náhodně).